

Józefa Kobylińska

ORCID 0000-0002-7582-7702

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków, Polska

Archaizmy językowe w nazwach osiedli i ich mieszkańców (na wybranych przykładach nazw z Mszany Dolnej)

Słowa kluczowe: nazwy osiedli, toponimy, antroponimy, osobliwości językowe, gwara zagórzańska

Keywords: names of housing estates, toponyms, anthroponyms, linguistic peculiarities, Zagórze dialect

Wprowadzenie

W niniejszym artykule chcę zwrócić uwagę na pewne osobliwości językowe, archaizmy¹, występujące współcześnie w nazwach osiedli i ich mieszkańców na terenie zagórzańskim, w Małopolsce południowej (por. Pawłowski 1965: 145). Jako przykłady przywołam nazwy: toponimy i antroponimy występujące w mojej rodzinnej wsi Słomka (dziś ulica Mszany Dolnej), a także w samej Mszanie Dolnej, miejscowościach leżących w zachodniej części powiatu limanowskiego, na północ od Gorców (Kobylińska 1984). Spośród 15 nazw osiedli w/na Słomce 14 to nazwy rodzinne i tylko jedno osiedle, ostatnie, sąsiadujące z Kasiną Wielką, niegdyś własność sołtysa Słomki (Flizak 1953), ma nazwę w postaci rzeczownika dzierżawczego z sufiksem *-ówka* – *Majdówka*, gw. <*mojdóŕka*²>, pochodzącego od nazwy osobowej właściciela – *Majda*.

Pierwotna wieś Mszana (Dolna), jak również miejscowości Mszana Górna, Słomka, Łostówka i inne leżą nad rzekami, od których wzięły swoje nazwy. Pod względem struktury miejscowości te były identyczne: składały się z osiedli leżących wzdłuż owych rzek. W Słomce są one usytuowane na prawym brzegu rzeki Słomki (d. Słonej), natomiast w Mszanie Dolnej na lewym brzegu Mszanki (d. Mszany), gdzie rzeki te tworzą wzniesienia (terasy) nad swoim korytem.

¹ Termin *archaizm* używam w znaczeniu zdefiniowanym w *Encyklopedii języka polskiego*: „jakikolwiek element języka odczuwany współcześnie jako przestarzały lub wyszły z użycia” (EJP: 23).

² Litera *ó* oznacza samogłoskę [ô], czyli o pochylone.

I. Nazwy osiedli i ich odmiana

Oto nazwy osiedli Słomki (idąc od zachodu, od strony Mszany Dolnej): *Janasy*, *Łabuzy*, *Machaje*, *Aksamity*, *Wilczaki*, gw. <wilcoki>, *Rataje*, *Bieńki*, gw. <biyjki>, *Krystusy*, *Bodziochy*, *Jamroży*, gw. <jamrozy>, *Mrózki*, gw. <mróski>³, *Marszałki*, gw. <marsołki>, *Śmieszki*, gw. <śmiyski>, *Wonioły*, gw. <wónioły>, *Majdówka*, gw. <mojdó-fka>. Podobnie w Mszanie Dolnej (idąc od skrzyżowania dróg, od mostu): *Szynaliki*, gw. <synoliki>, *Koziołki*, *Jamroży*, gw. <jamrozy>, *Goczały*, gw. <gocoły>; *Szarki*, gw. <sarki>, *Morgi*, *Sentyrze*, gw. <syntyże>, *Wonioły*, gw. <wónioły>, *Ząski*. Wymienione nazwy osiedli pochodzą prawdopodobnie od nazw pierwszych osadników, zasadźców danego osiedla, a więc *Janasy* < n.os. *Janas*, *Łabuzy* < n.os. *Łabuz*, *Machaje* < n.os. *Machaj* itd. Są to zatem nazwy rodzinne⁴. Ciekawa jest fleksja tych nazw osiedli (Pawłowski 1965: 149–151; 1975: 6–7, 121–134).

Mianownik. Mianownik tych nazw ma postać rzeczownika rodzaju niemęskoosobowego w lm., a więc z końcówkami pierwotnego biernika lm. -y // -i w twar-dotematowych, -'e w miękko tematowych, jak: *Janasy*, *Łabuzy*, *Aksamity*, *Śmieszki* obok *Machaje* itp. Natomiast formy męskoosobowe z końcówkami -i // -y // -owie ustaliły się w mianowniku nazw mieszkańców osiedli: *janasi* // *janasowie*, *łabuzi* // *łabuzowie*, *machaje* // *machajowie*, *aksamici* // *aksamitowie* itd. Formy mianownikowe lm. nazw osobowych są, jak wiadomo, zastępowane w gwarze przez formy biernika lm.

Dopełniacz. Oczekiwalibyśmy tu form z końcówkami -ów // -i: **Janasów*, **Łabuzów*, **Machajów* // **Machai*. Tymczasem w tego typu nazwach osiedli, nazwach rodzinnych, w dopełniaczu lp. występują formy z końcówką -a: (*do*, *od*, *u*⁵) *Janasa*, *Łabuza*, *Machaja* itd. A więc w przypadku tym używa się końcówki lp. -a w połączeniu z odpowiednim przyimkiem. Eugeniusz Pawłowski łączy tę formę ze strukturą przyimkową. Wydaje się jednak, że decyduje tu semantyka i historia formy.

Przyznając zatem rację profesorowi Pawłowskiemu, musimy uzupełnić jego obserwacje. Forma rzeczownika jest zależna od rekcji przyimka: przyimki *do*, *od*, *u* łączą się z rzeczownikiem w dopełniaczu, natomiast przyimek *na* w tej samej funkcji łączy się z rzeczownikiem w bierniku, stąd: *do Janasa*, *do Mrózka* (nazwa osiedla i wcześniejsza nazwa mieszkańca), obok: *na Majdówkę*, *na Krupciówkę* (tylko nazwy osiedli). Nie ma to jednak nic wspólnego ani z liczbą, ani z żywotnością // nieżywotnością rzeczownika.

Zastanawiając się nad przyczyną takiego stanu fleksyjno-składniowego nazw rodzinnych osiedli w dopełniaczu, dochodzimy do wniosku, że zadecydowały o tym

³ Od imienia *Ambroży* istniały dwie formy: *Jamroży*, gw. <jamrozy>, i *Mrózek*, gw. <mrózek>.

⁴ Do dziś zachowały się w Mszanie Dolnej i dawnej Słomce lub w okolicy nazwiska związane z nazwami istniejących tam osiedli, a więc również z mianami pierwszych osadników, zasadźców: *Szynalik*, *Jamróż*, *Mrózek*, *Goczał*, *Szarek*, *Sentyrz*, *Figura*, *Janas*, *Łabuz*, *Aksamit*, *Rataj*, *Smieszek*. Zniknęły natomiast takie nazwy osobowe związane z nazwami osiedli, jak: *Koziołek* (*Kozioł*), *Wonioł*, *Ząsek*, *Machaj*, *Bieniek*, *Krystus*, *Bodzioch*, *Wilczak*, *Marszałek*, *Skrobacz*.

⁵ Tendencje w dystrybucji przyimków z nazwami geograficznymi omawia Andrzej Markowski (2007: 198), szczegółowe omówienie polisemii przyimków zob. Przybylska 2002.

najprawdopodobniej dwa kryteria: kryterium ilościowe i kryterium czasu, temporalne. Wcześniej bowiem była używana forma dopełniacza miana (nazwiska, imienia, przezwiska) mieszkającego na danej roli człowieka, zasadzcy, a dopiero później, kiedy pojawiło się tam więcej mieszkańców (może rodzina) i powstało osiedle, nadano mu nazwę pochodzącą od tego głównego, pierwszego osadnika, nazwę zwaną dziś rodzinną: *Janasy* < *Janas*, *Łabuzy* < *Łabuz*, *Machaje* < *Machaj* itd. Wcześniej więc i częściej używano formy lp. z końcówką *-a* niż formy lm. Dlatego też to forma lp. ustaliła się wbrew logice, wbrew temu, że nazywała już wielość (wszystkich mieszkańców osiedla). I taka postać zachowała się do czasów współczesnych, kiedy Słomka jest już ulicą miasta Mszana Dolna, a nazwy osiedli i ulic osiedlowych właściwie zanikają. W sytuacjach nieoficjalnych wciąż jednak słyszy się wypowiedzi: *Idę do Krystusa, do Machaja*⁶, a także: *Wojtek od Machaja*⁷ itp. Istniejący więc do dziś archaizm fleksyjno-składniowy w postaci końcówki *-a* w dopełniaczu nazwy osiedla świadczy o tym, że była ona kojarzona pierwotnie z owym pierwszym osadnikiem, właścicielem – zasadzcą. Kiedy przybywało mieszkańców, pojawiło się tam więcej osób, dla których zaczęto używać nazwy w postaci osobowej w lm.: *janusowie*, *łabuzowie*, *machajowie*. Prawdopodobnie dopiero później osiedle zaczęło kojarzyć także z ziemią, rolą, łanem, zabudowaniami. I wówczas rzeczowniki osobowe zmieniono na nieosobowe: *janasowie* // *janasi* > *Janasy*, *łabuzowie* // *łabuzi* > *Łabuzy*, *machajowie* > *Machaje* itp. Tak powstała opozycja: formy osobowe to nazwy mieszkańców : formy nieosobowe to nazwy osiedli. A dopełniacz nazwy osiedla pozostał taki jak z najdawniejszych czasów – ma postać lp., jak gdyby mieszkańcem tego osiedla był wciąż tylko ów jeden pierwszy osadnik. W nazwach mieszkańców natomiast utrzymują się regularne formy dopełniacza lm. z wykładnikami fleksyjnymi *-ów* // *-i* (*-y*): *janasów*, *łabuzów*, *machajów* // *machai* itd.

Celownik. Występują tu formy z końcówką *-om*, zarówno w nazwach osiedli, jak również mieszkańców: *Janasom*, *Łabuzom*, *Machajom* itd. O ich funkcji decyduje zatem kontekst.

Biernik. Nazwy mieszkańców przyjmują formy z końcówkami *-ów* // *-i*, *-e* przejętymi z dopełniacza lm. rzeczowników męskich osobowych, nazwy osiedli – formy z końcówkami *-y* (*-i*), *-e*, przejętymi z rzeczowników niemęskoosobowych: (widzę) *janasów*, *koziołków*, *łabuzów*, *machajów* // *machai* (nazwy mieszkańców), ale (widzę) *Janasy* (// *Koziołki*), *Łabuzy*, *Machaje* (nazwy osiedli).

⁶ Potwierdzeniem rozumowania, że mieszkańców osiedla identyfikuje się czasem nie według nazwiska, ale właśnie za pomocą nazwy związanej z nazwą osiedla, z którego oni pochodzą, może być pewne wydarzenie związane z moją rodziną. Kiedy mgr Olga Illukiewiczowa w Kronice Mszany Dolnej wymieniała mężczyzn, którzy zginęli w czasie I wojny światowej, informacji udzielał jej autochton, policjant gminny, Władysław Malec. Wymienił on nazwiska kilkunastu poległych, a na końcu dodał: „Machaj”. Nie było wówczas i nie ma dziś nazwiska Machaj ani na Słomce, ani w Mszanie Dolnej i okolicy, a ów Machaj to mój „stryk”, starszy brat ojca, Franciszek Krzysztofiak, pochodzący ze Słomki, z osiedla Machaje. Mieszkańców tego osiedla nazywano i nazywa się, jeszcze współcześnie, *machajami*, a kobiety *machajkami*, a moi pradziadowie do roku 1848 nosili właśnie to nazwisko.

⁷ Na pytanie: *Jak się nazywasz?* otrzymujemy odpowiedź: *Pietrek łód Machaja (albo Machaj), a pisó sie Kszystofiok*.

Narzędnik. Przypadek ten ma wyłącznie końcówkę *-ami* zarówno w nazwach osiedli, jak i w nazwach mieszkańców tych osiedli (jak w języku ogólnym), a więc: *Janasami, Łabuzami, Machajami* itd.

Miejscownik. Podobnie jak w narzędniku tu również występuje wyłącznie jedna końcówka *-ach* : (o) *Janasach, Łabuzach, Machajach* itd. – w nazwach osiedli i w nazwach mieszkańców.

W miejscowniku mogą też występować związki wyrazowe z przyimkami lokatywnymi (wymienne) w i na: w // na osiedlu – *Janasy, Łabuzy, Machaje* itd., ale tylko: na osiedlu *Majdówka // na Majdówce*.

Wołacz. Formy tego przypadku (raczej rzadko używane) są równe formom mianownika lm., a więc mają końcówki *-owie, -i (-y)* w nazwach osób (mieszkańców): *janasowie // janasi, łabuzowie, machajowie* oraz *-y // -i, -e* w nazwach osiedli *Janasy, Łabuzy // Koziołki, Machaje*.

Z przedstawionego materiału wynika, że skomplikowana sytuacja fleksyjna panuje tylko w dopełniaczu rodzinnych nazw osiedli, gdzie pojawia się forma lp. z końcówką *-a* w funkcji lm.

II. Nazwa osiedla *Bodziochy*

Bardzo interesująca pod względem fonetycznym jest nazwa osiedla *Bodziochy*, występująca w dawnej wsi Słomka (dziś Mszana Dolna). Nazwa tego osiedla, jak wszystkich powstałych w tej wsi, pochodzi od nazwy osobowej *Bodzioch*, a ta od apelatywu *bodzioch*. Leksem ten został odnotowany w słowniku Lindego, ma także obszerną dokumentację w SGP PAN (t. II: 338). Występuje w gwarze okolic Bochni i Gdowa (myślen.) w kilku znaczeniach: ‘pępek’, ‘brzuch’, a także ‘człowiek z wielkim brzuchem, żarłok, grubas (brzuchacz)’. Natomiast w tym znaczeniu na sąsiednim terenie gorczańskim (zagórzańskim) istnieje dobrze mi znany rzeczownik *bandzioch*. Wyraz w takiej postaci został również odnotowany w SGP PAN (t. I: 346) jako oddzielne hasło z lokalizacją: Rabka, Słomka (!), Mszana Górna (!), ntar., tarn., i in., w znaczeniu ‘brzuch, zwłaszcza duży’ i jako przezwisko ‘człowieka opastego, z dużym brzuchem’, a także ‘człowieka niemającego domu ani pola, biedaka’.

Te dwa hasła powinny być prawdopodobnie potraktowane łącznie, jako jedno, gdyż różnica między nimi jest wyłącznie fonetyczna, a nie semantyczna. Wynika ona z różnej realizacji samogłoski rdzennej w wyrazie **bodzioch*, który powstał zapewne od czasownika *bóść, bodę, bodziesz*, znanego od XIV wieku w znaczeniu ‘uderzać czymś ostrym, kłuć’ (Boryś 2005: 37). *Słownik prasłowiański* pod redakcją Franciszka Sławskiego podaje szereg derywatów od czasownika *bóść* i wszystkie one zawierają komponent semantyczny ‘kłuć czymś ostrym’ (Sławski 1974, t. I: 293–295). Od tego czasownika za pomocą sufiksu *-och* utworzono także rzeczownik *bodzioch* nazywający ‘człowieka z dużym, wystającym brzuchem, którym on „bodzie” innych, grubasa’. Jest to zatem typowe przezwisko motywowane wadą fizyczną człowieka, nosiciela tego przezwiska.

W podanych w SGP PAN wyrazach (postaciach wyrazu) samogłoska rdzenna jest realizowana w wymowie mieszkańców jako [o], a więc *bodzioch* lub w postaci [q] – *bqdzioch* (z nazalizacją), albo w postaci [an], gdy [o] > [ɔ] // [q] > [an], a więc

bodzioch > *bōdzioch* > *bądzioch* > *bandzioch*. Jak wiadomo, w gwarach Małopolski występują różne typy wymowy samogłosek nosowych, natomiast w pasie karpacko-podgórskim jest jedna samogłoska nosowa -o (*o*) z rezonansem nosowym lub zdenazalizowana -o-. Tak więc w dwóch postaciach *bodzioch* i *bandzioch* odbija się różna wymowa samogłosek nosowych na terenie Małopolski południowej. Na omawianym terenie zwykle samogłoska ulega denazalizacji [*o*] > [*o*], tu natomiast na zasadzie hiperpoprawności nastąpił proces odwrotny – nazalizacja, czyli samogłoska [*o*] > [*õ*] // [*a*] > [*an*].

Możemy zatem przyjąć następującą ścieżkę derywacyjną: czasownik *bóść*, *bodę* > rzeczownik *bodzi-och* > *bōdzi-och* // *bądzi-och* // *bandzioch* (ap. ‘duży brzuch’, ‘człowiek z dużym brzuchem’) > *Bodzi-och-y* // *Bądziochy* // *Bandziochy* (n. osiedla).

Nazwa mszańskie osiedla *Bodziochy* jest zgodna z wymową samogłosek nosowych na tym terenie.

III. Nazwa osiedla *Skrobacze*

W Mszanie Dolnej istnieje również osiedle *Skrobacze*, <gw. *skroboce*>, leżące już poza terenem pierwotnej wsi Mszany Starej, będące prawdopodobnie przysiółkiem Mszany II, Nowej. Jest ono usytuowane nad rzeką Rabą, niedaleko ujścia do niej rzeki Mszanki, d. Mszany. O rzeczowniku *skrobacz* czytamy w opracowaniu pod redakcją Krystyny Kleszczowej (red. 1996: 72): „z [...] leksemów o niewyjaśnionej motywacji wymienić można [...] *skrobacz* ‘młyn na małej wodzie (od *skrobać*?)’”. Czasownik *skrobać* oznacza ‘zdrapywać, zdierać wierzchnią warstwę czego, pocierając czymś ostrym’ (SJPD, t. VIII: 342). Być może zatem młyn, postawiony nad małą (płytką) wodą nazywano *skrobaczem* ze względu na to, że przy niskim poziomie wody koło młyńskie pocierało o koryto rzeki, „skrobało” ziemię. O młynach skrobaczach pisze Oskar Kolberg:

Na rzekach, gdzie jeszcze przemysł parowych lub amerykańskich nie wystawił młynów, *trzebie się* rażno *skrobacz* rwiącą wodę po staremu na swoje koła zagarniając *jazem*, z którego potoku przybite *kołkiem* moczą się konopie. Zwykle *skrobacz* ten, biedny, w jedno tylko jest zaopatrzone wodne koło (Kolberg 1976: 141).

Kolberg wymienia dalej przykładowe nazwy młynów skrobaczy z okolic Krakowa, m.in. *Trójlatek*, „który (jak powiadają) trzy lata miele, gdy obfitą jest woda, a trzy następne lata stoi dla braku wody w tej rzece” (Kolberg 1976: 141).

W *Słowniku historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu* zapisano trzy miejsca, w których istniały młyny skrobacze⁸. Powstanie osiedla *Skrobacze* prawdopodobnie również wiąże się z istnieniem młyna, który mógł być wybudowany w rozwidleniu między Rabą a Mszaną, na małej (płytkiej) wodzie. Mieszkańców powstałego tam osiedla (młynarzy?) nazywano zapewne również żartobliwie *skrobaczami*, a od ich nazwy utworzono nazwę osiedla.

Podobną informację spotykamy na stronie internetowej Towarzystwa Genealogicznego Ziemi Częstochowskiej w odniesieniu do nazwy *Skrobaczowizna*:

⁸ <http://www.sloownik.iipan.edu.pl/search.php?id=24955> (dostęp: 31.03.2021).

Skrobaczowizna to obecnie przysiółek w Zaborzu nad okresową rzeczką nazywaną Suchą wodą [...]. Prawdopodobnie w tym właśnie miejscu był kiedyś młyn Skrobacz, w którym mieszkali młynarze o nazwisku (jakżeby inaczej) Skrobacz. Sama nazwa bierze się ze staropolskiego młyna na małej wodzie (mola in parva aqua extracta)⁹.

Współcześnie, nie znając historii, topografii i specyfiki miejsca, trudno zrozumieć etymologię nazwy *Skrobacze*.

IV. Nazwa osiedla *Zarębki*

Ciekawa jest również nazwa *Zarębki*, gw. <*zorómpki*>, ostatniego osiedla w Mszanie Dolnej (w Mszanie II), leżącego za rzeką Rabą, u podnóża góry Szczebel (pierwotnie Strzebel), tuż przy granicy z terenem Kasinki Małej. Jak podają badacze osadnictwa, kiedy dla przybywających wciąż nowych osadników brakowało miejsca na lokalizację osiedli, zaczęto je zakładać na terenach leżących na obrzeżach, nad // za wsią, tworząc przysiółki i osiedla zarębne (Woźny 2013: 54). Zakładanie tego typu osiedli wpłynęło na rozwój osadnictwa. Wsie zaczęły się rozrastać. *Przysiółki*, jak mówi sama nazwa, lokalizowano *przy siole* 'przy wsi', a nie *w siole*, czyli 'we wsi', *zarębki* natomiast to teren powstały po wyrąbaniu pierwotnie rosnącej puszczy¹⁰. Te warunki spełnia całkowicie mszańskie osiedle *Zarębki*. Objasnienia wymaga występująca w gwarze samogłoska *o* <*zorómpki*>, a nie *ę* jak pierwotnie, co łączy się z wymową jednonosówkową na tym terenie (por. np. *stąpka*, <*stómpka*>, pierwotnie *stęпка*) (Reichan 1980).

V. Nazwa osiedla *Morgi* i jego mieszkańców

Warte szczegółowego omówienia są nazwy mieszkańców osiedla *Morgi*, osiedla rodzinnego mojej Mamy. Leży ono niemal w środku pierwotnej, najstarszej części Mszany (Dolnej), nad rzeką *Mszanką*, pierwotnie *Mszaną*. Jego nazwa, *Morgi*, jest nazwą kulturową, pochodzącą od apelatywu *mórg*, *morgi* 'jednostka miary gruntu, ok. 5600 metrów kwadratowych'. Fleksja nazwy *Morgi* jest taka jak fleksja apelatywu.

Osiedle *Morgi* jest usytuowane na rozległej, płaskiej równinie (ok. kilkanaście hektarów). Ziemia, owe morgi, były (tak sądzę) w pewnym okresie (XIX/XX wieku) własnością jednego mieszkańca, który następnie grunt ten podzielił pomiędzy troje swoich dzieci. Dwie duże niwy, wzdłuż drogi (dziś ul. Starowiejska), pomiędzy tą drogą a terasą rzeki Mszanki (na *Brzyzku*), oddał on po równo synom, Wawrzyńcowi i Antoniemu Nawieśniakom, a trzecią, mniejszą część, leżącą w poprzek tamtych, przylegającą do ulicy osiedlowej, rodzaj uwrocia (*sprzeczki*, gw. <*spszycki*>), przekazał córce Tekli, matce Józefa Rusnaka. Tak więc głównymi (i jedynymi) właścicielami gruntu w osiedlu *Morgi* byli Nawieśniakowie, pierwotnie nazywani (jako

⁹ <https://www.genealodzy.czestochowa.pl/forum/forum-ogolne/8941-mlyny-i-mlynarze-skrobaczowizna> (dostęp: 30.03.2021).

¹⁰ SJPD (t. X: 737) podaje hasło *zarębek* w znaczeniu: 'pierwsze cięcie w drzewostanie przeznaczonym do wyrębu; zrąb, poręba'. W Polsce istnieje wiele nazw miejscowych opartych na rdzeniu *zaręb-*, *zarq̄b-*, w postaciach: *Zarębki*, *Zarębki*, *Zarębek*, *Zaręby*, zob. http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/urzedowy_wykaz_nazw_miejscowosci_2015.pdf (dostęp: 07.04.2021).

mieszkańcy osiedla) *mordzanami*: *mordzanin*, gw. <*mordzón*>, *mordzany* (m.); *mordzanka*, gw. <*mordzónka*> // <*mordzula*> (ż.)¹¹, a więc nazwami utworzonymi przez sufiksację za pomocą formantu *-anin*, gw. <*ón*> / *-any* (m.), *-anka*, gw. <*ónka*> // <*ula*> (ż.) od tematu słowotwórczego *morg-*.

W nazwach mieszkańców tego osiedla wystąpiła pewna osobliwość fonetyczna. Oczekiwalibyśmy tu postaci **morżanin*, gw. <**mor-zón*> (lp), **morżanie* // **mor-zany* (lm.); (m.), **morżanka*, gw. <**mor-zónka*>, *morżula*, gw. <*morzula*> (ż.) (l. palatalizacja spółgłoski [g] przed [-ě-]: **gě* > **žě*), następnie w gwarze *ž* > *z* (mazurzenie), a także *aN* > *ón*, podobnie jak *nowotarzanin*, *nowotarżanka*, gw. <*nowotar-zón*>, <*nowotar-zónka*> <*Nowy Targ*; *Habsburżanka*, gw. <*habzbur-zónka*> <*Habsburg*; *Skarżanka*, gw. <**skar-zónka*> <*Skarga*; *Biliżanka*, gw. <**bilizónka*> <*Bil(l)ig*; *Derynżanka*, gw. <**derynz-ónka*> <*Deryng* itp. W tych przykładach wystąpił regularny proces fonetyczny, czyli przejście [g] > [ž], gw. [z]. Natomiast w gwarowych nazwach mieszkańców, utworzonych od nazwy osiedla *Morgi* zamiast spółgłoski [ž], gw. [z] występuje spółgłoska [ʒ]: *mordzanin*, gw. <*mordzón*>, *mordzany* (m.), *mordzanka*, gw. <*mordzónka*> // <*mordzula*> (ż.).

Powstaje więc pytanie, skąd ten nieregularny wynik zmiany fonetycznej [z] > [ʒ] w procesie derywacji? Skąd ten wyjątek? Nazwa mieszkańców osiedla *Morgi* powstała zapewne w okresie lokacji i zasiedlania tej wsi, a więc około XVI w., kiedy w południowej Małopolsce trwało wahanie w zakresie wymowy spółgłosek: [z] (też pierwotnego ž [ž]): [ʒ] i [ž]: [ž] i dlatego w derywatach nazywających mieszkańców osiedla *Morgi* zamiast oczekiwanych postaci ze spółgłoską [ž], gw. [z]: **morżanin*, gw. <*mor-zón*>; **morżany* gw. <*mor-zany*>, **morżanka*, gw. <*mor-zonka*>, *morżula*, gw. <*mor-zula*> pojawiły się postaci: *mordzanin*, *mordzany*, gw. <*mordzón*>, *mordzanka* // *mordzula*, gw. <*mordzónka* // *mordzula*>. I tak już zostało. Występowanie tego procesu potwierdzają do dziś istniejące w miejscowej gwarze wyrazy: <*uplezisko*> // <*upledzisko*>; <*scyzoryk* // *scydzoryk*> i in., a także zapisane w Księgach gromadzkich Kasiny Wielkiej: *wyposażony* // *wyposażony*, *Ziębowa* // *Dziębowa* i in. (Stieber 1972; Kobylińska 2014).

VI. Nazwisko *Nawieśniak*

Ciekawa jest także historia nazwiska *Nawieśniak*, jakie noszą (nosili) mieszkańcy osiedla *Morgi*. W nazwisku tym została upamiętniona nazwa miejsca, zostało bowiem utworzone od rzeczownika *nawsie* ‘część gruntów wsi będąca wspólną własnością jej mieszkańców, obejmująca zwykle ulicę między rzędami chałup, pastwisko lub pole gminne itp.’ (SJPD, t. IV: 1277). Miejsce, zwane *nawsiem* opisał Oskar Kolberg, charakteryzując układ podkrakowskich wsi:

Gdzieniedzie, środkiem wsi ciągnie się obok drogi i dalej *nawsie*, tj. wszelki grunt, w obrębie wsi niemający szczegółowego właściciela, więc do użytku gromady służący, pełen gęsi i trzody, z którego pomiędzy opłotki idzie wygon dla bydła, zwany *skotnicą* (Kolberg 1976: 139).

¹¹ O sufiksie *-ula* w gwarze zagórzańskiej zob. Mączyński 2019.

Osiedle Morgi, leżące jak wspomniano – prawie w środku dawnej Mszany, będące jedyną tak dużą, płaską, niezabudowaną równiną w tej wsi, najprawdopodobniej pełniły właśnie funkcję nawsia – miejsca należącego do wiejskiej wspólnoty¹².

W pewnym okresie ta współwłasność została przekazana (może sprzedana w okresie uwłaszczenia chłopów, w XIX w.) mieszkańcom, którzy od nazwy tego terenu, *Nawsie*, otrzymali nazwisko *Nawieś-ni-ak*. Nazwisko to, prawnie zatwierdzone, funkcjonowało w sferze oficjalnej, w sytuacjach nieoficjalnych natomiast (w gwarze i w języku potocznym) mieszkańcy Morgów nazywani byli *mordzanami*.

Ślad nazwy *Nawsie* znajdujemy również w dawnej wsi Słonka (dziś Słomka). Jest to dość duża płaszczyna nad rzeką (potokiem) Słonką, pod osiedlem Aksamity, współwłasność mieszkańców osiedla i innych słonczanów. W okresie mojego dzieciństwa służyła nam, dzieciom, jako plac zbiorowych zabaw, a mieszkańcom jako wspólne pastwisko (dziś jest zabudowana przez mieszkańców osiedla). Już wówczas nie używaliśmy nazwy w mianowniku lp. – **Nawsie* ani apelatywu *nawsie*. Do dziś zachowało się tylko wyrażenie przyimkowe, dawny miejscownik lp. w postaci *Na Wsi*, np. gw. < *dziż bedziemy sie bawidż na fsi* >. Ten związek wyrazowy jest niewątpliwie skontrahowaną postacią pierwotnego **Na Nawsiu*. Wyraz *nawsie* zanikł wraz z desygnatem, a poza tym wyrażenie *Na Nawsiu* prawdopodobnie wydawało się użytkownikom języka za długie, nieporęczne, szczególnie z powodu dwóch sylab nagłosowych *na-* i dlatego przez adideację do wyrazu *wieś / wsi / na wsi* przekształcono je w postać *Na Wsi*. Odczytanie tego wyrażenia zgodnie z zapisem (w strukturze powierzchniowej), czyli *Będziemy paść krowy na wsi* lub *Będziemy się bawić na wsi*, nie miałyby sensu. Podobny ślad tej nazwy jest w Kasinie Wielkiej (Kobylińska 2013: 67).

Podsumowanie

Omówione w niniejszym artykule morfologiczne i fonetyczne cechy toponimów oraz antroponimów wynikają z uwarunkowań historycznojęzykowych i gwarowych, odzwierciedlają także pewne fakty związane z kulturą i geografiami regionu. Widzimy zatem, że nawet tak nieliczna grupa nazw może ukazywać ciekawe procesy i zjawiska językowe, których ślady zachowały się do czasów współczesnych w nazwach własnych.

Rozwiązanie skrótów

EJP – *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, wyd. 2. poprawione i uzupełnione, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994.

SGP PAN – *Słownik gwar polskich (A- hyżki)*, red. M. Karaś (*Źródła* i t. I), J. Reichan (t. II–IX, z. 2), S. Urbańczyk (t. II–V), J. Okoniowa (t. VI–IX, z. 2), B. Grabka (t. VII–X, z. 1), R. Kucharzyk (t. IX, z. 2 – t. X, z. 1), Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–2018.

SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

¹² Jak mnie poinformowała p. dr Ludwika Wajda, w jej rodzinnej wsi Tylmanowej taki teren nosił nazwę *majdan* (por. też *Majdan* – plac w Kijowie).

- ap. – apelatyw, appellativum
d. – dawniej
gw. – forma, postać gwarowa
lm. – liczba mnoga
lp. – liczba pojedyncza
m. – rodzaj męski
ż. – rodzaj żeński
n. – nazwa
n. osob. – nazwa osobowa

Bibliografia

- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Ceklarz J., 2013, *Charakterystyka geograficzno-historyczna terenu zamieszkałego przez Górali Zagórzańskich*, [w:] *Kultura ludowa Górali Zagórzańskich*, red. U. Janicka-Krzywda, Kraków 2013, s. 5–26.
- Dobrowolski K., 1930, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich*, Lwów.
- Dobrowolski K., 1935, *Najstarsze osadnictwo Podhala*, Lwów.
- Flizak S., 1953, *Słomka* (maszynopis 9.I.1953), Archiwum Oddziału PTL w Mszanie Dolnej.
- Kleszczowa K. (red.), 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice.
- Kobylińska J., 1984, *O nazwie miejscowej Słomka*, [w:] *Dialektologia, Onomastyka, Stylistyka. Materiały z sesji naukowej 80-lecia urodzin prof. dra Eugeniusza Pawłowskiego*, Nowy Sącz 10 czerwca 1983, Kraków, s. 65–73.
- Kobylińska J., 1986, *Rozwój form dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego w języku polskim*, Wrocław.
- Kobylińska J., 2013, *Studia nad językiem ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka 1513–1804*, Kraków.
- Kobylińska J., 2014, *Wahania spółgłosek dz: z, dż: ź w gwarze południowomałopolskiej*, [w:] *Polono-Slavica in honorem Maria Wojtyła-Świerzowska*, red. L. Bednarczuk, H. Chodurska, A. Mażulis-Frydel, Kraków, s. 119–125.
- Kolberg O., 1976, *Dzieła wszystkie*, t. V: *Krakowskie*, wyd. 3, Kraków.
- Markowski A., 2007, *Poradnik prof. Markowskiego*, Warszawa.
- Mączyński M., 2019, *Gwarowe sufiksy -ok [-ak], -oc [-acz], -ula i -ka w Słowniku gwary gorczanskiej (zagórzańskiej) Józefy Kobylińskiej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” XIV, s. 117–127.
- Pawłowski E., 1965, *Nazwy miejscowe Sądecczyzny*, t. I: *Ogólna charakterystyka nazewnictwa miejscowego Sądecczyzny*, Kraków.
- Pawłowski E., 1975, *Nazwy miejscowości Sądecczyzny*, cz. 2: *Nazwy osiedli*, Wrocław.
- Przybylska R., 2002, *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*, Kraków.
- Reichan J., 1980, *Małopolskie gwary jednosłówkowe*, cz. I i II, Wrocław.
- Sławski F., 1974, *Słownik prasłowiański*, t. I, Wrocław.

Stieber Z., 1972, *O zmianach typu dzban > zban i zwon > dzwon w języku polskim*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. XII, s. 81–83.

Woźny A., 2013, *Rolnictwo i hodowla przyzagrodowa*, [w:] *Kultura ludowa Górali Zagórzańskich*, red. U. Janicka-Krzywda, Kraków 2013, s. 51–76.

Źródła internetowe

Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu, red. T. Jurek, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=24955> (dostęp: 31.03.2021).

Towarzystwo Genealogiczne Ziemi Częstochowskiej, <https://www.genealodzy.czystochowa.pl/forum/forum-ogolne/8941-mlyny-i-mlynarze-skrobaczowizna> (dostęp: 30.03.2021).

Linguistic archaisms in the names of housing estates and their residents (on the basis of selected examples from Mszana Dolna)

Abstract

The paper is dedicated to the linguistic peculiarities found in the names of housing estates and their residents in Mszana Dolna, a town located in Zagórze area, in southern Małopolska. Morphological and phonetic features of toponyms and anthroponyms which are discussed result from historical, linguistic and dialectal conditions. Moreover, they reflect certain facts connected with culture and geography of the region.